

Els nobles catalans recuperen el protagonisme històric

EL TEMPS

Durant el regnat d'Alfons el Magnànim apareix l'obra de Pere Tomic.

Era una edició molt esperada. Finalment podem llegir amb totes les garanties filològiques, gràcies a Joan Iborra i l'editorial Afers, la crònica medieval del cavaller Pere Tomic, una reivindicació de la noblesa enfront del poder reial.

L'any 1438, l'aristocràcia catalana exercia un gran dinamisme cultural però, alhora, estava neguitosa. Es trobava amenaçada per diverses forces emergents. Per la protesta camperola, pel vertiginós ascens de la burgesia i dels ciutadans honrats i, finalment, per l'ofensiva autoritària, absolutista, de la monarquia dels Trastàmara.

Pere Tomic, cavaller de Bagà (Berguedà), al servei dels barons de Pinós i Mataplana, mecenes culturals i artístics i homes de lletres, enllestia aquell any una ambiciosa crònica històrica —des de la creació del món fins al regnat d'Alfons el Magnànim— destinada a enaltir la noblesa catalana i a recordar el paper rellevant que havia tingut en la construcció nacional de Catalunya i de tota la Corona d'Aragó.

Aquesta crònica, coneguda amb el nom d'*Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, va tenir molt d'èxit, predicament i difusió, dins la Corona d'Aragó i fora, i va servir de font de més cròniques, a més d'encendre polèmiques.

És un dels textos historiogràfics catalans baix-medievals que més èxit i influència cronística assolí als segles XV i XVI. S'acabà d'escriure “en la vila de Bagà, a deu dies del mes de novembre de l'any mil quatre-cents trenta-huyt”, segons manifesta el cronista mateix a la lletra adreçada a Dalmau de Mur que serveix de proemi a l'obra. És a dir, en ple apogeu del regnat d'Alfons el Magnànim.

Dalmau de Mur, germà de la baronessa de Pinós, fou bisbe de Girona —on impulsà la construcció de la immensa volta de la seu—, arquebisbe de Saragossa i mecenes artístic.

Pere Tomic tenia a l'abast l'arxiu i biblioteca de la casa dels Pinós, que mantenien un lligam extraordinari amb l'escola històrica del monestir de Santes Creus, especialment familiarit-

zada amb el llegendari català, una de les fonts cabdals de la seva obra.

La primera edició és del 1495. La publica l'impressor Joan Rosenbach a Barcelona. A partir d'aquesta edició, se'n van fer còpies manuscrites. També es va traduir al castellà i a l'italià.

En total, s'han conservat disset manuscrits catalans, tres de castellans, una traducció italiana, i tres edicions, la primera del 1495 i les dues següents, del segle XVI (1519 i 1534), a banda d'algunes reimpressions. També es tenen notícies de dos manuscrits més, no localitzats.

El lector actual que volgués llegir l'obra sense consultar biblioteques ni arxius només podia disposar de versions facsímils precipitades que no reproduïen pas les millors edicions, o les més antigues. Per exemple, la versió facsímil d'emergència enllestida a València el 1970, una reproducció poc acurada, en format reduït i, a més, elaborada a partir d'una edició molt retocada i ampliada, la que es va publicar, en format i lletreria gòtics, a mitjan segle XVI.

Una edició molt esperada. Ara finalment tenim a l'abast la primera edició crítica moderna de l'històric text historiogràfic. L'ha elaborada Joan Iborra, llicenciat en història i doctor en filologia catalana per la Universitat de València. El volum, prologat per Albert Hauf, catedràtic emèrit de la Universitat de València, ha estat publicat per l'Editorial Afers. Era, diu Hauf, una edició molt esperada.

A més d'analitzar la visió històrica de Pere Tomich, localitzar les fonts utilitzades i copsar les finalitats de l'obra, Joan Iborra fa un detallat estudi lingüístic del text.

Pel que fa a les fonts, Iborra ha pogut constatar que el cronista posseïa

Martí l'Humà és criticat per Pere Tomich, per no haver designat hereu a la Corona d'Aragó.

Portada de l'edició del 1534 de les *Històries e conquistes del realme d'Aragó e principat de Catalunya*, de Pere Tomich, llibre imprès a Barcelona. És a la Biblioteca de Catalunya.

un coneixement important de la tradició historiogràfica escrita en català, occità o llatí.

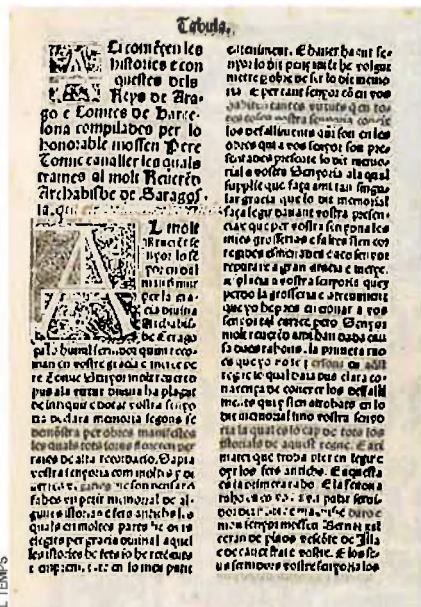
El fet que s'hagi trigat tant a editar amb criteris rigorosos i moderns el text és, diu Albert Hauf, una "desídia col·lectiva", una mostra més de les importants llacunes que encara arrossega la nostra cultura.

No és pas que l'obra caigués en l'oblit, després de l'impacte inicial, mantingut durant decennis. El seu interès historiogràfic i nobiliari explica que hagi estat l'única obra històrica del segle XV que hagi estat reeditada en tres ocasions des

de la Renaixença: la del 1886, la facsímil del 1970 i la reimpressió del 1990.

Els ideals de la noblesa. Com recorda Joan Iborra, per primera vegada un text historiogràfic català no es troba subordinat als interessos concrets de la dinastia regnant, sinó que esdevé instrument de propagació dels ideals de la noblesa.

La intencionalitat de la crònica rau, considera, en la consideració de l'aristocràcia catalana com l'element clau i necessari en la presa de decisions de la monarquia.

Primera pàgina de la primera edició, publicada a Barcelona el 1495.

Joan Iborra és llicenciat en història i doctor en filologia catalana per la Universitat de València. Ha editat diversos textos medievals.

En aquest sentit, les *Històries e conquestes* de Tomic constitueixen el primer corpus textual d'història nobiliària, és a dir, que els protagonistes de la seva crònica no són únicament els reis i els seus gestes, tal com s'havia esdevingut fins aquell moment, sinó que l'estament nobiliari exerceix una posició gairebé hegemònica en la presa de decisions per part de la corona, quan afectaven el destí de Catalunya, tractada aquí amb un protagonisme destacat per sobre dels altres dos regnes, Aragó i València.

“Podem, doncs, considerar aquest canvi de protagonisme –conclou Iborra– com una resposta als intents absolutistes de la Corona, així com també relacionar aquesta important modificació dels plantejaments historiogràfics medievals amb el canvi de dinastia a la Corona d'Aragó, que provocà el bandejament del casal de Barcelona i la introducció de la nissaga castellana dels Trastàmara.”

Amb la present edició, es posa a disposició dels historiadors i filòlegs el text que ha gaudit de més fortuna editorial de la seva categoria, i que darrerament s'havia quedat allunyat de la trajectòria de revisió historiogràfica actual. Potser, pensa Joan Iborra, la dificultat intrínseca o l'abundància de testimonis manuscrits i estampats havia bandejat l'interès dels possibles estudiosos per aquesta obra.

Joan Iborra ha utilitzat de base el manuscrit que considera més antic, el dipositat a la Universitat de Salamanca, de la segona meitat del XV, i l'ha contrastat amb els manuscrits de redacció posterior, conservats a diverses biblioteques de Madrid, San Lorenzo del Escorial, París, Barcelona, Peralada (Alt Empordà) i Montpeller. També ha tingut en compte l'edició incunable.

Polèmica sobre els 'mals usos'.

Els historiadors Agustí Alcoberro i Paul Freedman han retret a Pere Tomic que, a parer seu, intenti en la seva obra de justificar les remences, els *mals usos*, servitud que no acceptaven els pagesos i que els nobles catalans es resistien a suprimir. Joan Iborra pensa que no es pot acusar de ser l'encobridor intel·lectual dels *mals usos* dels pagesos de remença, tal com sembla desprendre's, diu, d'allò que han escrit Alcoberro i Freedman.

És cert, reconeix Iborra, que Tomic recull l'origen llegendari de la creació dels pagesos de remença. Segons aquesta llegenda, uns pagesos, per la seva covardia, es van trobar obligats, com una mena de penitència, a patir aquests *mals usos*. I a més aporta una dada important amb la intenció de conferir legitimació històrica als abusos senyoriais: situa l'origen de la servitud en temps de Lluís el Piadós, en concret l'any 811.

Però Tomic, diu Iborra, es limità a recollir una llegenda que circulava a bastament a Catalunya. Hom no pot, per tant, atribuir-li tota la responsabilitat d'una situació il·legítima i immoral d'una classe social sobre una altra que provenia d'uns usos relativament llunyans a l'època de l'historiador.

A més, recorda Iborra, per a Tomic, com ocorria amb la ideologia del segle XV, la voluntat de Déu regeix els destins dels homes i si aquesta providencialitat havia previst que un grup de pagesos havia de passar per una situació injusta i immoral era perquè així havia estat determinat i perquè els textos en què es basà per a la redacció pertanyien a escriptors que “escruien veritat”.

D'una altra banda, què es podia esperar d'un defensor de l'aristocràcia? L'abandonament dels privilegis de la remença significava per a la petita noblesa una minva que afectava la mateixa subsistència, per la qual cosa resulta evident, diu Iborra, la negativa dels senyors a l'abolició dels *mals usos*.

La noblesa catalana va fer pressió sobre els monarques de la Corona d'Aragó per mantenir els *mals usos* a la Catalunya Vella, quan ja s'havien deixat d'aplicar a la Nova. Va ser amb posterioritat a la redacció de les *Històries e conquestes* que la Corona va suprimir els *mals usos*.

Pere Tomic defensava també els seus privilegis particulars. Disposava de re-

La historiografia actual s'havia allunyat de les 'Històries e conquestes del reialme d'Aragó e principat de Catalunya', per manca d'una edició fiable i rigorosa

mic un recordatori oportú per a realçar la influència de la noblesa –i més concretament dels senyors de Pinós– en les accions de la Corona.

L'obra no és, ja adverteix Albert Hauf a la introducció, fruit d'una recerca documental, sinó un poderós document d'un canvi de sensibilitat en la percepció d'esdevenir històric, contemplat des de la perspectiva d'una noblesa ansiosa de compartir el protagonisme que les anomenades grans cròniques reservaven als nostres reis i que, per això, se sent hereva del tresor llegendari de mites i tradicions que conformen el nostre passat col·lectiu.

Ès, finalment, una temptativa de justificar el feudalisme, i especialment una determinada nissaga, que l'autor posa especial interès a projectar del dret i del revés en les gestes nacionals més assenyalades de la Corona d'Aragó, com ara les conquestes de Mallorca, Almeria, València i les guerres d'Itàlia.

Tomic reivindica així, veuen Hauf i Iborra, l'important paper d'un sector de la societat que ja començava a tenir consciència de la seva feblesa estamental davant el paper cada vegada més determinant de la monarquia i de la burgesia incipient. Per això té bona cura d'evocar els mèrits precedents de la noblesa i tracta de fer evident de totes les maneres possibles que la seva posició social és el resultat d'una llarga trajectòria de servei.

De totes maneres, Iborra observa en la crònica de Tomic la influència ideològica d'una nova cultura en què els ciutadans prenen iniciatives i plantegen una visió diferent de la medieval, al bell mig d'una pugna entre els diversos estaments socials dedicats a la consecució de privilegis.

Aquesta visió, "diguem-ne més moderna" –diu Iborra– Tomic no oblida ressenyar-la i a les *Històries e conquestes* presenta els ciutadans de Barcelona com a actors que participen fins i tot en actes militars destacats i els governants han de reconèixer-los el dret que tenen

de mantenir un pla d'igualtat amb la resta d'estaments".

Defensa de l'art. Joan Iborra veu que la divisió estamental entre clergues, nobles i pagesos segueix a les *Històries e conquestes* un matís original, perquè incorpora els artistes en l'estament noble, dels senyors.

Probablement, diu l'estudiós, la interpolació dels artistes anava relacionada amb la importància que va tenir aquest estament durant el període de Joan I.

També caldria valorar, afegeix, la influència i la qualitat de mecenes de les arts de l'arquebisbe de Saragossa, Dalmau de Mur, a qui Tomic adreça l'epístola que encapçala l'obra en requeriment d'aprovació.

No cal dir que, no havent-hi comerç de l'art –llavors era impensable–, Pere Tomic no podia entendre la vida dels artistes sense el mecenatge, com ara cada vegada entenen més els artistes, en especial els més avantguardistes.

L'escriptor visqué en bona part gràcies al mecenatge del baró de Pinós, de l'arquebisbe de Saragossa, Dalmau de Mur, i d'Alfons el Magnànim, que li donà la castellania d'Aristot, situada a l'Alt Urgell, que vengué al seu gendre Joan Ramon de Cardona.

No se sap quin any nasqué. Se suposa que degué ser a la primeria del segle XV. I se suposa que morí en una data pròxima a l'any 1481, quan la seva néta, Joana de Cardona, n'heretà els béns. No va veure, per tant, impresa la seva crònica, perquè es va imprimir l'any 1495.

L'edició de les *Històries e conquestes del realme d'Aragó e principat de Catalunya* feta per Joan Iborra mostra finalment, com diu Albert Hauf, que l'edició de textos historiogràfics no pot prescindir del llegat de la filologia, sobretot quan es tracta de fixar un text que ha estat objecte de moltes còpies manuscrites i edicions.

Lluís Bonada

El manuscrit més antic, de la segona meitat del segle XV, és a la Universitat de Salamanca.

mences a les seves propietats. L'any 1430 va rebre de Pere Vilar, remença seu, uns béns en herència per tal que, "per pietat i amor de Déu, li fes gràcia dels mals usos".

Les llegendes eren, per a Tomic, una prova documental. La crònica compila un gran aplec de llegendes historiogràfiques que influïren en la redacció de moltes de les cròniques, tant medievals com modernes.

La inclusió d'aquestes llegendes a la crònica de Tomic, diu Iborra, respon a la importància historiogràfica de què gaudien, incardinades amb la forja nacional sobre els orígens de Catalunya, vers la qual Tomic mantenia una ideologia ferma. Aquesta ideologia la va explicitar en la redacció d'un significatiu plany a la mort de Martí el Jove o en l'important retret polític formulat a son pare, Martí l'Humà, per no haver designat hereu a la Corona d'Aragó, de la qual circumstància feia esdevenir la decadència en què es trobava la noblesa catalana.

Tradicció medieval. Pere Tomic mira el passat per justificar el present. Iborra entén que les *Històries e conquestes* s'inscriuen en part dins la tradició medieval informativa, acumulativa, heretada dels crònicons lligats als centres de producció historiogràfica com Ripoll i Poblet. L'aprofitament d'aquesta tradició esdevingué per a To-